Min drøm om Naturparken Tangefossen

Henrik Rosendahl Kristiansen

En sen aftenstund kører min bil i adstadigt tempo gennem Bjerringbro mod Tangefossen i den nordligste del af Nationalparken Søhøjlandet. Tankerne kredser omkring en dykkertur i Gaulafossen med nærkontakt til en sølvblank laksegrevinde og en velvoksen bejler i gydedragt. Bilen parkeres ved det nedlagte elværk "Gudenåcentralen", som er en del af elmuseet med mulighed for demonstration af et arbejdende vandkraftværk.

Naturparken

Videre på cykel gennem den smukke naturpark, som er Bjerringbro-egnens stolthed. En unik oase med et rigt og alsidigt dyreliv, hvor laksen og havørreden gyder i vor eneste flod, som har været oversvømmet i 87 år. En lavlandsflod uden Gaula´s bjerge, klippeblokke, algebelagte sten og klippestykker, 21 fods dybe høler og en rivende strøm, som transporterer selv meget tunge genstande. Her bugter floden sig i Gudenådalen langs bakke og dal. Det er maj omkring løvspringet med spæde bøgeblade i fuldt flor. På engene og i skoven myldrer det frem med forårsblomster. Sanglærker, stære og viber synger allerede om kap på engen. Landsvalerne er netop ankommet sammen med sangerne, nattergalen og gøgen. Padderne kvækker, mens haletudserne vimser rundt til fryd for øjet. I skovkanten løber en ræv og i en lysning ses råvildt i fuldt firspring. Skumringen afløses af mørke og jeg parkerer på gæste P-pladsen. Der er en lille naturcampingplads, hvor gæster kan overnatte til morgengryet. Om natten lister odderen forbi i en lille skovgrøft, mens uglerne tuder i kor til flagermusenes tyste jagt.

Om morgenen hilser jeg på en ung kvinde i informationskontoret ved indgangen til Naturparken. Det koster lidt at drage på fiskeoplevelser i området, men så er der også mulighed for at fiske i Tangefossen på en 12 km strækning - vel at mærke efter laks eller havørred. Der er også Heltsøerne på begge sider af fossen med de oprindelige søfisk. Fra voldene omkring søerne er der et fortrinligt udsyn til fiskepladserne. Desuden er det frit for enhver at vandre på stierne eller cykle, står der på skiltet. Det er min debut som turist, så jeg spørger lidt til administrationen af området. Hun beretter velvilligt: »Oplevelsen langs fossen fra Kongensbro til Tange er unik, så turister skal reservere plads i forvejen ved telefonisk kontakt eller på Internettet, hvorefter Gudenåcentralen opkræver indgangsgebyr. Naturparken administreres efter aftale med Skov og Naturstyrelsen af Gudenåcentralen i tæt samarbejde med borgerne i Bjerringbro og Kjellerup Kommuner og Gudenåkomitéens amtsrådsmedlemmer, kommunalpolitikere og embedsmænd".

»Vi foretrækker medforvaltning i stedet for topstyring og er stolte over det lokale engagement og den konstante opbakning fra vores samarbejdspartnere. Vi åbnede øjnene for de lovende fremtids-perspektiver ved at have vores egen unikke Tangefos. Det er et aktiv for vores børn og børnebørn – ikke mindst fordi det er et positivt fremadrettet signal om et godt sted at bo. Vi ser Tangefossen som en gevinst for vandmiljøet i Gudenåen og Randers Fjord og for den introducerede laks. Handlingsplanen for hele Gudenåen administreres af repræsentanter fra tre amter og 35 kommuner, som skal nå til enighed om naturpleje i det sammenhængende vandsystem. Det er vores opgave, at turister fra ind- og udland kommer hjem med en unik oplevelse i bagagen - en helhedsoplevelse krydret med flora og fauna i området og måske en dejlig fisk til lejrbålet«.

Det lød professionelt og lovende for dagens oplevelser, så jeg betaler og drager af sted et par kilometer til fods i morgengryet. Et stykke fremme var jeg lige ved at vende om og spørge om tilladelse til at iagttage laksene ved dykning, men det er nok for meget forlangt, da vandet desværre aldrig bliver så klart som i Gaula. Jeg tog fejl, for der er anlagt broer til naturpassage over Tangefossen og skjulepladser med henblik på at aflure livet under vandoverfladen. Fem steder langs fossen tilbyder den lokale guide mod betaling at tage turister med på laksesafari uden at genere lystfiskerne og kanoerne, som har lov at passere i et begrænset tidsrum. Desuden er der fugletårne med indbygget teleskop, som aktiveres med et par mønter. Der er også anlagt paddedamme med kvækkende padder og salamandre. Guiden tilbyder at optage fugle- og paddestemmerne på et kassettebånd eller en CD mod betaling.

Laksens helt

Til fods med rygsækken på nakken løber tankerne tilbage til slutningen af 1990erne.

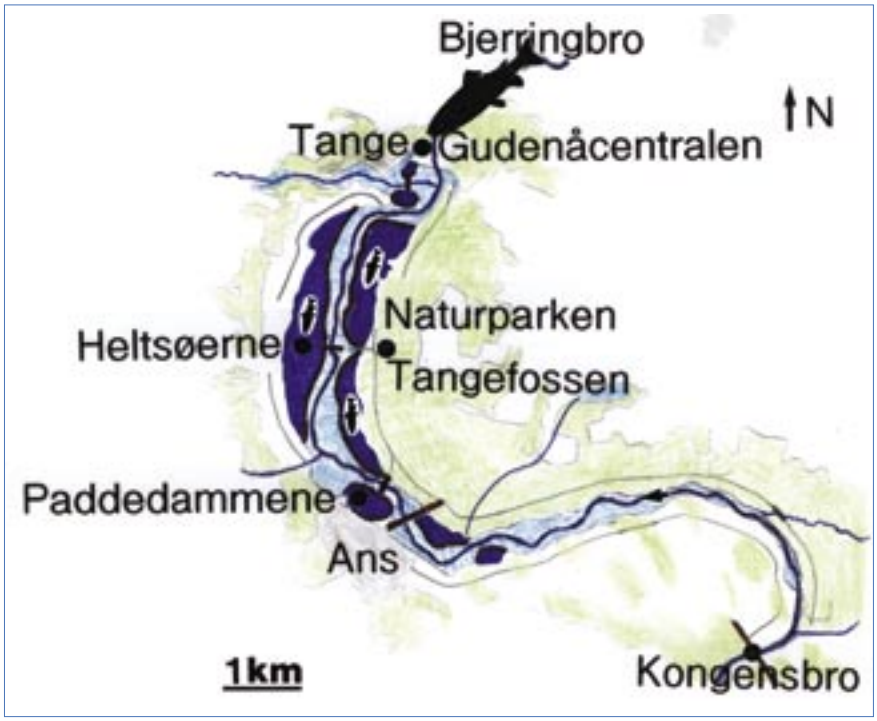

Figur 1. *Den unikke Tangefos omgivet af grønne områder med vandrestier og broer, heltsøer og paddedamme (HRK Creation).*

Figur 2. *Værdierne ved Tangefossen (HRK Photos).*

Dengang var mange af stierne nær ved Tangefossen dækket af vand. En tidlig morgenstund efter en blund bag i bilen ringede vækkeuret kl. 03.00. Efter en hurtig påklædning, tissetur og kaffetår var det med at komme af sted til den lavvandede odde. I waders forbi sivbræmmer, hvor dansemyggene sad på lur efter klækningen af de forpuppede larver på bunden af Tange Sø. Ude ved odden var der en chance for, at helten *Coregonus lavaretus* fouragerer. Tøffende i waders var blikket årvågent trods mosekonens bryg i det sarte morgengry. Blikket så efter insekter på vandet som er en forudsætning for at vække helten til live. Ude ved odden undslap en højlydt ed, fordi der lå et lag af nedfaldne plantedele på vandoverfladen. En granskning åbenbarede, at det var levende skabninger: Dansemyg så tæt som en græsplæne. Det virkede overvældende og håbløst at placere den lille tørflue midt i virvaret af flydende insekter. Pludselig viste helten sig yndefuldt i overfladen i dette overflødighedshorn af mad. Efter et stykke tid kom der åbninger i det tætte lag af myg. Hurtige præcise blindkast førte fluen ud til disse åbninger og inden længe stod jeg i mit hidtil bedste heltfiskeri. Skønne blanke fisk på 40-50 cm, som senere blev fortæret i kold og varmrøget tilstand.

Det er dejlige minder nu, hvor Tangefossen åbenbarer sig, et stykke tid efter lyden af fossende vand når ørerne og strømmer dybt ind i sjælen. Vores første møde efter fossens stilhed i omtrent 87 år. Fossen blev tavs da 20 mio. m^3 vand blev opstemmet i det 5,75 km^2 store vandreservoir. Gudenåcentralen, som ejes af nogle jyske energiforsyningsselskaber og kommuner, udnyttede et fald gennem Tange Sø på ca. 9,5 meter til at producere elektricitet. Det var en genial og god idé, da værket blev åbnet 8. januar 1921. Om foråret fosser der nemlig over 20.000 liter vand i sekundet, men om sommeren kan det aftage til 9.300. Under tøbrud kunne der imidlertid løbe 60-70.000 l/s med en hastighed på 7-8 meter per sekund gennem slusen til de 3 turbiner. I fantasien løber det meste af vandet på ny gennem Tange Fossen. Så bliver spadsereturen ca. 500 m længere fra odden med heltene og ud til det gamle flodleje midt i Tange Sø, hvor naturoplevelserne venter.

Tangefossen, som jeg besøgte i tankerne, er 12 km lang fra Kongensbro til Gudenåcentralen. Fra Tvilum til Ans findes laksens gydepladser i åløbets bund med sten af knytnæve-størrelse og derover. Fra Ans til Tange findes et pragtfuldt stykke natur, hvor den mægtige Gudenå, som afvander 3000 km^2, bugter sig frit langs Gudenåcentralens Plantage, for at løbe videre forbi elmuseet med de flotte, men tavse turbiner. Uden elværkets drift vil der være fri passage for laks hele vejen fra opvækstpladserne i Nordatlanten ved Færøerne og Grønland, gennem Skagerrak, Kattegat, Randers Fjord og hele vejen forbi Tange og Kongensbro og videre forbi Silkeborg Papirfabrik. De første generationer af laks er ganske vist opdrættet i Dansk Center for Vildlaks som kompensation for Gudenålaksen, der uddøde omkring år 1930. De ny laks vil alligevel finde sig tilrette og blive en naturlig del af Naturparken, fordi deres vigtigste gyde- og opvækstpladser findes, hvor Tange Sø ligger i dag. Nedstrøms og opstrøms Naturparken vil laksen blive modtaget med glæde, for det er livskvalitet og livsglæde at overliste en laks. Det er imidlertid helheden og historien, der tæller og der er ingen tvivl om, at rammerne findes for at skabe et unikt naturområde for flora og fauna mellem Kongensbro og Tange.

Helt eller laks?

Det er lige så storslået at fiske helt, mens mosekonen brygger, som at fiske laks ved højlys dag. Hvis Tange Sø fjernes opstår en ny situation: Uden fluefiskeriet efter helt i søen; uden erhvervsfiskeriet efter ål, sandart og helt m.m.; og uden sejladsen fra de tre sejlklubber og uden udsynet på vandet fra ejendommen i Tange. Som kompensation for tabet bliver der etableret to større søer til fisk og nogle mindre vandhuller til padder, som fint kan ligge, hvor der er op til 3 meters vanddybde i dag. Det er der på ca. 40 % af søens areal, så der er rigelig plads til at skabe to større fiskesøer med helt og til at skabe flere biotoper for sjældne padder. Det er helt afgørende for lodsejerne og husejerne, at vandspejlet ikke bare forsvinder, for det vil forringe boligernes værdi. Med udsigt til søer, Tangefossen og naturparken bliver gevinsten større end tabet. Det er attraktivt at have en ejendom med ord-

BOKS 1. Litteratur om emnet:

Cowi 2002: Gudenåens Passage ved Tange Værket. Samfundsøkonomisk analyse. Udgivet af Miljøministeriet og Fødevareministeriet. 77 sider.
Jensen, F. 1982: Gudenålaksen. Natur og Museum 21(3). Udgivet af Naturhistorisk Museum. 23 sider.
Jensen, F. 1985: Fiskeri og fisk i Gudenåen før og nu. Udgivet af Naturhistorisk Museum. 16 sider.
Johansen, A. C. & Løfting, J. C. 1919: Om fiskebestanden og fiskeriet i Gudenaaens nedre løb og Randers Fjord. Skrifter udgivne af Kommissionen for Havundersøgelser No. 9. C.A. Reitzels Forlag, København. 145 sider.
Kristiansen, H. R. 1999: Tange Sø - Forskning eller Fornuft. Vand og Jord 6(1), 18-21.
Pedersen, H.V., Kronborg, O. & Støchler, M. (1984). Heltens Biologi i Tange Sø. Specialerapport, Århus Universitet.
Poulsen, E. M. 1935: Nye undersøgelser over Gudenaaens lakse- og havørredbestand. Beretning til Ministeriet for Landbrug og Fiskeri fra Den Biologiske Station. C.A. Reitzels Forlag, København. 36 sider.
Ulnits, S. 1993: Laks i Gudenåen. G. E. C. Gad. 124 sider.

BOKS 2. Hjemmesider om emnet:

Aqualife	http://www.sitecenter.dk/aqualife
Danmarks Center for vildlaks	http://www.vildlaks.dk
Fiskemagasinet.dk	http://www.fiskemagasinet.dk
Gudenaacentralen	http://www.gudenaacentralen.dk
Opdræt af vildlaks	http://www.foslaks.dk
Skov og Naturstyrelsen	http://www.sns.dk
Statens Arkiver	http://www.sa.dk

lyden "Storslået udsigt til Naturparken Tangefossen – den nordlige del af Nationalparken Søhøjlandet".

Hvis Tange Sø består, kan den introducerede laks vanskeligt komme til at reproducere sig, med mindre den vandrer op ad et såkaldt omløbsstryg, som forbinder Gudenåen nedstrøms Gudenåcentralen med Gudenåen opstrøms Tange Sø. Modstrømspassagen, som findes i dag, virker godt nok for karpefisk, men laksefisk har svært ved at finde ind i passagen. Med et langt omløbsstryg kan laks og ørred vandre frem og tilbage mellem Randers Fjord og Gudenå uden at blive berørt af Gudenåcentralen og Tange Sø. Størrelsen af omløbet vil så afgøre, hvor meget vand, der bliver til elværket. Denne type løsning foretrækkes af de fleste, som har givet indsigelser til Miljøministeriet om elværkets fortsatte drift som udløb 8. januar 2002. Det er imidlertid traditionelle løsninger, som ikke tilfører området et unikt særpræg. Derimod er det en unik nyskabelse at etablere en fos på 12 kilometer med søer på begge sider. Når turister spadserer på voldene langs fossens brinker, er der strømmende vand på den ene side og stillestående på den anden.

Det er selvfølgelig svært at sige farvel til en velkendt sø efter 87 år. Spørgsmålet er om lokalbefolkningen tror, at der er erhvervspotentiale ved at etablere Naturparken Tangefossen? Det forudsætter, at det gamle Gudenåleje og nærområdet faktisk har unikke kvaliteter, som kun findes mellem Kongensbro og Tange. Kvaliteter der er større end at have et vandreservoir fyldt af alger og et arbejdende elværk som en slags relikt fra produktionssamfundet. Elværket forsvinder alligevel en dag, når turbinerne er slidt ned. Alternativt kan man naturligvis også tro, at et omløbsstryg giver unikke kvaliteter i harmoni med nærområdet, selvom omløb findes mange steder i Europa og USA.

Verdensnaturfonden (WWF) har andre steder fundet, at der kan slås flere fluer med ét smæk, når man satser på at skabe eller værne om unikke naturkvaliteter: Nye lokale arbejdspladser udvikles samtidig med, at naturen bevares. Lokalsamfundet bliver stolte over at huse en stor, unik naturattraktion. WWF har fundet, at en satsning på naturen giver økonomi for lokalområdet, men det kræver medforvaltning fra lokalsamfundet, for ellers bliver løsningen uholdbar på langt sigt. Derudover skal man fra starten tænke langsigtet på styring og koordinering, hvor alle aktørerne arbejder sammen. Dette er vigtigt, når Naturparken Tangefossen skal præsenteres for landspolitikere, videnskabsfolk og internationale delegationer - for ikke at tale om turisterne fra nær og fjern, som kommer for at nyde naturen.

Det er op til politikerne, hvilken løsning der vælges, når de udskudte forhandlinger bliver genoptaget. Naturparken Tangefossen kan etableres, så flest mulige aktører går fra forhandlingsbordet uden at tabe ansigt, men det kræver fremtidsorienteret nytænkning. Jeg vil fortsat nyde området uanset om det bliver i samvær med laksens helt eller heltens laks. I morgen drømmer jeg videre på cykel og vandring sydpå langs lakseflodens mod Hinge Å, Sminge Sø, Silkeborg Søerne og Mossø, som ligger midt i Nationalparken Søhøjlandet.

Henrik Rosendahl Kristiansen. Biolog (SDU 1991) og Dr. phil (AUC 1999). Tidligere ansættelser på SDU, Vejle Amt, AUC m.m. Selvstændig forsker og konsulent i Mobile Nutrients og AquaLife. E-mail: hrk@mobinut.dk, aqualife@stofanet.dk, Spørg Biologen www.fiskemagasinet.dk

Kan du lide østers?

Det spørgsmål er stillet før, da erfaringen viser, at nogle elsker at spise østers – andre slet ikke. På festtallerkenen vil mange dog foretrække østers med de velkendte dryp af fisk citron, herligt! - siger jeg.

At spørgsmålet stilles lige nu skyldes, at østers fra Stillehavet har invaderet Vadehavet i en grad, så bestanden af blåmuslinger er i fare. Biologerne er virkelig bekymrede, for blåmuslingerne er et vigtigt fødegrundlag for 10-12 mio. vade- og svømmefugle, der yngler og fouragerer i Vadehavet. Og mens blåmuslingen filtrerer omkring 50 l vand, klarer en østers omkring 2-300 l i døgnet, det er altså en ulige kamp om føden i havet.

Hvorfra stammer så denne misere – det gør den fra Sild'en, altså ikke den du spiser, og den er hverken røget eller speget, den er ganske sand. Det er den nordtyske ø Sild, som også danske turister besøger. Der startede man for nogle år siden et opdræt af de pikante Stillehavsøsters – bedre end dem vi normalt får på tallerkenen, som er fra Bretagne, siges det fra gourmetside.

Det kan ikke hjælpe at stille spørgsmålet, om 'du ka' li' østers' til Vadehavets fugle, for de kan ikke klare at åbne østersskallen, det er som bekendt meget lettere at åbne en blåmuslingeskal, også for fuglene. Men får vi en hård isvinter, kan det måske sætte en stopper for den voksende bestand af Stillehavsøsters – de kræver 27 grader varmt vand for at yngle, og det nås normalt let på en varm sommerdag i den lave vandstand ved Vadehavet. Den frysende is kan måske ødelægge bestanden.

Men måske kunne du tænke dig at hjælpe blåmuslingerne, og gøre din egen hugst af østers i Vadehavet. Det må du nemlig godt, når det er til dit eget forbrug, men du skal være opmærksom på de giftige alger. Et almindelig kendt råd er, at man skal holde sig til måneder med 'r' – dvs. fra september til april. Så det er nu, hvis …

Skulle du tage denne opfordring alvorligt, kan du kontakte mig for et evt. emne for ophold under dine togter og for din tilberedning af denne spise – send mail til edj@post10.tele.dk. Og jeg vil ønske dig en god fangst.